

بسم الله

سیر تاریخی بهره برداری و مالکیت منابع آب

در حقوق ایران و اسناد بین الملل

نویسندگان:

علی عبدی

عباد بشیری

سرشناسه	:	عبدی، علی، ۱۳۶۱-
عنوان قراردادی	:	ایران. قوانین و احکام Iran. Laws, etc
عنوان و نام پدیدآور	:	سیر تاریخی بهره‌برداری و مالکیت منابع آب در حقوق ایران و اسناد بین‌الملل / نویسندگان علی عبدی، عباد بشیری.
مشخصات نشر	:	تهران: ندای کارآفرین، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	:	۱۳۶ص.
شابک	:	978-600-482-211-4
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
یادداشت	:	کتابنامه: ص. ۱۳۵.
موضوع	:	حقوق آب -- ایران
موضوع	:	Water rights -- Iran
موضوع	:	آب، منابع -- تاریخ
موضوع	:	Water-supply -- History
موضوع	:	حقوق آب (حقوق بین‌المللی)
موضوع	:	Water rights (International law)
موضوع	:	آب در قرآن
موضوع	:	Water in the Quran
موضوع	:	آب -- قوانین و مقررات -- ایران
موضوع	:	Water -- Law and legislation-- Iran
موضوع	:	آب -- قوانین و مقررات
موضوع	:	Water -- Law and legislation
شناسه افزوده	:	بشیری، عباد، ۱۳۸۸
رده بندی کنگره	:	۱۳۹۷ س ۹/ع ۲/۳۰۶: ۸۱۰۱۱
رده بندی دیویی	:	۵۵۰۴۶۹۱/۳۴۶
شماره کتابشناسی ملی	:	۵۴۴۱۳۸۳

نام کتاب : سیر تاریخی بهره‌برداری و مالکیت منابع آب در حقوق ایران و اسناد بین‌الملل

نویسنده : علی عبدی - عباد بشیری

طراح جلد : آرش جهانی

صفحه آرا : اکرم ملک نژاد

تیراژ : ۱۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ : ۱۳۹۷ اول

قیمت : ۱۶۵۰۰ تومان

شابک : ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۴۸۲ - ۲۱۱ - ۴

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۵
مقدمه.....	۷
فصل اول: سیر تاریخی مقوله‌ی آب	۱۱
سابقه‌ی تاریخی.....	۱۳
تعریف و انواع آب.....	۱۵
معنی لغوی آب.....	۱۶
آب از نظر طبیعی.....	۱۶
آب در ادبیات و عرفان.....	۱۷
جایگاه آب در اسلام.....	۱۹
جایگاه و اهمیت آب در آیات قرآن کریم.....	۱۹
آب مایه حیات	۲۰
پیدایش همه موجودات زنده در آب.....	۲۰
قطره‌های حیات بخش باران	۲۲
استفاده‌های چندگانه از آب	۲۴
طهارت پاکیزگی و پاک کنندگی آب.....	۲۴
منابع آب در جهان از دیدگاه قرآن کریم.....	۲۵
فصل دوم: انواع منابع آب و تعریف آن	۲۹
مقدمه.....	۳۱
آب‌های زیرزمینی.....	۳۱
انواع منابع آبهای زیرزمینی.....	۳۳
منابع آبهای سطحی.....	۴۳
فصل سوم: قوانین و مقررات مرتبط با آب و سیر قانونگذاری آن در سمن ایوان ...	۴۹
مقدمه.....	۵۱
مالکیت عمومی و ملی آب.....	۵۵
آثار حقوقی ملی شدن آب‌ها.....	۵۷
مشارکت.....	۵۸
مالکیت و نحوه بهره برداری از منابع آب در قانون مدنی.....	۶۰
حیازت آب‌های مباح.....	۶۲
مشارکت در منابع آب.....	۶۴

۶۵	اصول و جایگاه آب در حقوق تطبیقی
۷۰	مالکیت منابع آب در سایر قوانین
۷۶	اثبات مالکیت اشخاص بر منابع آب
۷۶	اسناد عادی آب
۷۷	اسناد رسمی آب
۸۲	اختلافات فی مابین حقایق بران از منابع آبی
۸۲	اختلافات فی مابین حقایق بران و دولت
۸۵	فصل چهارم: مالکیت منابع آب و ضوابط بهره برداری آن از دیدگاه فقهی
۸۷	مقدمه
۸۹	تعریف قاعده تسلیط
۹۱	مالکیت آب‌های خود در سطح کره زمین
۹۲	تفاوت انفال مباحا اصلی مشترکات
۹۲	تحلیل فقهی مالکیت آب‌های کلان
۹۸	تحلیل فقهی مالکیت آب‌های زیرزمینی (آب‌های خرد)
۱۰۲	معیارها و ضوابط بهره برداری از منابع آب
۱۰۹	فصل پنجم: منابع آبی در حقوق بین‌الملل
۱۱۱	مقدمه
۱۱۲	نظریه‌های حاکم بر معاهدات و قوانین بین‌المللی
۱۱۲	نظریه‌های افراطی
۱۱۳	نظریه‌های معتدل
۱۱۴	مفاد اصلی قواعد هلسینکی و تفسیر آن
۱۱۶	بررسی تحلیلی قواعد هلسینکی
۱۱۷	مفاد اصلی کنوانسیون آب اروپا
۱۱۸	بررسی تحلیلی کنوانسیون آب اروپا
۱۱۹	مفاد اصلی کنوانسیون ۱۹۹۷ سازمان ملل
۱۲۱	بررسی تحلیلی کنوانسیون ۱۹۹۷ سازمان ملل متحد
۱۲۳	قواعد برلین سال ۲۰۰۴ درباره منابع آب
۱۲۵	بررسی تحلیلی قواعد برلین
۱۳۳	منابع فارسی

پیشگفتار

مدیریت بر منابع آب به عنوان یک اصل ضروری و اساسی در زندگی بشر شناخته شده به گونه‌ای که در دین مبین اسلام بر مدیریت استفاده صحیح از آن هم تأکید شده است. بر همگان برهن است بسیاری از تهدیدهای زیست محیطی و برداشت‌های بی رویه از منابع محدود آب، نتیجه‌ی فعالیت‌های غیرمتعارف انسانها با محیط زیست هستند از این رو اهمیت حفظ محیط زیست و منابع آب برای ادامه حیات بشری، امری ضروری و مهم است. ایران کشوری است که نسبت به نیازهای موجود، دارای محدودیت منابع آبی است و به علت شرایط خاص اقلیمی و آب و هوایی، سهم ناچیزی از آب شیرین دنیا را در اختیار دارد لذا مشکلات ناشی از افزایش مصرف، تقاضا، برداشت بیش از حد از منابع آب، همه و همه موجب شده است که بحران آب یکی از مهم‌ترین چالش‌های جدی در کشور مبدل گردد. در این کتاب کوشیده‌ایم، آگاهی و بینش لازم، در خصوص قوانین و مقررات موجود در قاموس تفنینی کشور و همچنین شناخت کافی از منابع آب، و نحوه بهره برداری و حفاظت از آن، ارائه گردد.

اهمیت حقوق آب در شرایط کنونی ایجاب می‌نماید جرایم مربوط به حوزه منابع آب را جزو جرائم علیه نظم و آسایش عمومی تلقی کنیم زیرا این جرائم با حیات بشری و سلامت مردم در ارتباط بوده و چنانچه اجرایی شدن قوانین جاری با اقدامات تشعاعی و کنترل شرایط بحرانی آب در کشور همراه گردد، مطمئناً نیازهای فعلی را تا حد زیادی برطرف می‌کند. امید است با مدیریت و استفاده صحیح از منابع آب، در حفاظت و صیانت از منابع آبی همت گماشته و با این عمل، منابع آبی استراتژیکی کشور را، به نسل‌های آینده این مرز و بوم منتقل نماییم.

مقدمه

خداوند در آیه ۴۵ از سوره نور می‌فرماید (وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَّاءٍ) (و خداست که هر جنبه‌ای را از آب آفرید) و در آیه ۳۰ از سوره انبیاء این مطلب به صورت عام‌تری بیان شده است، می‌فرماید: (وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ شَيْءًا حَيًّا) (هر موجود زنده‌ای را از آب آفریدیم).

حفظ و حراست منابع و ذخایر آب‌های زیرزمینی و نظارت در کلیه امور مربوط به آن به وزارت نیرو محول شده است. وزارت نامبرده، مکلف است تدریجاً نیروی انسانی و وسائل کار را فراهم سازد تا بتواند با جمع‌آوری آمار و مشخصات چاه‌ها و قنات‌ها و چشمه‌ها و رودخانه‌ها و سایر عملیات آبی وضع آب‌های زیرزمینی استفاده شده و یا نشده هر منطقه را مشخص سازد و راهنمای عام فنی لازم را به عمل آورد؛ دستیابی به توسعه پایدار و همه‌جانبه کشور نیاز به ایران با توجه به تنوع ویژگی‌های جغرافیایی، توپوگرافی که کمبود محدودیت منابع آب به عنوان یکی از ویژگی‌های اساسی آن در کل پهنه آن کاملاً مشهود است، بدون توجه به مطالعات پایه در زمینه منابع آب و ایجاد قوانین و مقررات مناسب در حفاظت کیفی و کمی آن میسر نخواهد بود. قوانین عمومی آب شامل ۱- قانون آب و نحوه می‌شدن آن ۲- قانون توزیع عادلانه آب است که دو قانون عام مربوط به مسائل آب هستند و قوانین حفاظت از آب هم شامل تمامی مقرراتی است که قانونگذار بر حسب ضرورت‌های خاص به تدوین قوانین اختصاصی و شدید پرداخته است. اختلاف اصلی در نگرش حقوقی خصوصی و حقوق عمومی نسبت به نحوه برخورداری اموال است. گرچه با توجه به تحولات حقوق و گسترش حقوق عمومی و محدود شدن دامنه‌ی حقوق خصوصی، نظرات ارائه شده در قانون مدنی نسبت به نحوه برخورداری اموال توسط اشخاص در حقوق عمومی تعدیل شده است اما این تفاوت نگرش همچنان وجود

دارد به خصوص اینکه مسئله نحوه‌ی برخورداری کشور ممکن است از سوی حقوقدانان متأثر از قانون مدنی مورد تردید قرار گرفته و حق دولت را، حق نحوه‌ی برخورداری تلقی ننموده و فاقد امتیازات سه گانه حق نحوه‌ی برخورداری (استعمال، استثمار و حق اخراج از نحوه‌ی برخورداری) بدانند. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که با توجه به موازین شرعی و فقهی تدوین یافته در اصل ۴۵ خود با ذکر کلمه انفال برخی از مصادیق آن را ذکر می‌کند. انفال و ثروتهای عمومی از قبیل زمینهای موات یا رها شده - معادن - دریاها - دریاچه‌ها و رودخانه‌ها و سایر آبهای عمومی - کوه‌ها - دره‌ها - جنگل‌ها - نیزارها - بیشه‌های طبیعی - مراتعی که حریم نیست - ارث بدون وارث و اموال مجهول‌المالک و اموال عمومی که از غاصبین مسترد می‌شود در اختیار حکومت اسلامی است تا بر طبق مصالح عامه، نسبت به آنها عمل نماید. تفضیل و ترتیب استفاده از هر یک را قانون معین می‌کند. مع الوصف با وضع قانون اساسی جمهوری اسلامی، تمامی اموال مذکور اعم از اینکه از اموال دولتی (انفال) یا عمومی (ثروتهای عمومی) باشد را به موجب اصل چهل و پنجم بدین تعبیر که انفال و ثروتهای عمومی از قبیل دریاها، دریاچه‌ها، رودخانه‌ها و سایر آبهای عمومی، کوه‌ها، دره‌ها، جنگل‌ها، نیزارها، بیشه‌های طبیعی را در اختیار دولت اسلامی می‌داند و برای بیان این منظور و دفع هرگونه شبهه و اختلاف در تنظیم متن اصل مزبور، الفاظ و عبارات انفال، (ثروتهای عمومی)، (از قبیل) و (اموال عمومی) مورد استفاده قرار گرفته تا به این ترتیب، میان احکام مترتب بر اقسام مختلف اینگونه اموال جمع گردد. با توجه به حجم مورد بحث در اصل چهل و پنجم قانون اساسی که انفال را در اختیار حکومت اسلامی قرار داده است تا بر طبق مصالح عمومی از آنها بهره‌برداری کند، مفهوم این گروه از اموال یا اموال عمومی بسیار نزدیک شده است، زیرا قطع نظر از اینکه تفاوت این دو تنها در نوع نحوه‌ی برخورداری و مالک آنها می‌باشد استفاده از آنها تحت نظارت دولت انجام می‌پذیرد، حتی می‌توان گفت از دیدگاه این اصل و اموال عمومی یکسان انگاشته شده‌اند، اما با اندک مقایسه‌ای می‌توان گفت که این دو یک‌وجه تشابه و یک وجه افتراق دارند. اموال عمومی حسب تعریف اموالی هستند که متعلق به یک شخص حقوق اداری بوده و به دلیل صورت طبیعی خود یا واسطه یک‌آماده سازی ویژه و یا حتی به جهت

اهمیت تاریخی و عملی خود، برای یک خدمت عمومی یا برآوردن یک نیاز عمومی لازم هستند، در این نقش، هیچ مال دیگری نمی‌تواند جایگزین آن گردد. بنابراین وجه اشتراک انفال و اموال عمومی در آن است که هر دو متعلق حق عموم قرار می‌گیرند، انحصار حق همگان نسبت به انفال، محدود به انتفاع از آن است و اموال عمومی به وسیله دولت، از جانب مردم، اداره می‌شود. قدمت استفاده‌ی بشر از مجازات‌ها برای حمایت از ارزش‌هایی که رعایت آنها برای حفظ منابع محوری افراد و اجتماع ضروری است، به چند هزار سال قبل بر می‌گردد، با این حال باید تأکید کرد که وظیفه حقوق کیفری همواره تصدیق، تقویت و حمایت از ارزش‌های برتر جامعه اغلب بدون وسایل به مجازات‌ها از جانب مردم رعایت می‌شود؛ نیست. این حقوق همچنین می‌تواند از طریق جرم انگاری و وضع مجازات به کنترل رفتارها و در نتیجه تولید ارزش‌ها و ه‌ج‌ها دست بزند که با توجه به خط مشی و راهبردهای حاکم بر مسائل اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جامعه، رعایت آنها برای جامعه ارزشمند و ضروری تلقی می‌کنند. در سال ۱۳۶۱، قانون توزیع عادلانه آب با تغییراتی نسبت به قانون آب و نحوه ملی شدن آب به تصویب رسید که یکی از مهم‌ترین قوانین پس از پیروزی انقلاب اسلامی محسوب می‌شود. این قانون در راستای اصل ۴۵ قانون اساسی و بمنظور بازنگری در اصول قانون آب و نحوه ملی شدن آن و با انگیزه برقراری نظام عادلانه‌ی توزیع آب از سوی قانونگذار، به اجرا گذاشته شد. در این قانون به طور مشروح به موضوع‌های اساسی حقوق مدنی در کشور همچون مالکیت عمومی و ملی آب، تعیین حریم منابع آب، تعیین ضوابط برای بهره‌برداری از منابع آب‌های سطحی و زیر زمینی پرداخته شده است. قانون مدنی مصوب ۱۳۰۷ موادی را به احکام ناظر بر آبها و قنات‌ها و چشمه‌ها و حریم آنها اختصاص داده و در تنظیم این مواد اصول مالکیت و بهره‌برداری انفرادی یا مشارکتی با مالکیت شخصی پذیرفته شده است. به ویژه به قاعده‌ی لاضرر نیز در تدوین مواد، توجه خاص شده است. متعاقب قانون مدنی، قانون راجع به قنات در سال ۱۳۰۹ تصویب شد. در این قانون نیز بر همان محورهای قانونی مدنی (اصول مالکیت شخصی و لاضرر) تأکید شده و در ماده‌ی یک مقرر شده است: «اگر کسی مالک چاه، قنات یا مجرای آبی در ملک غیر و یا اراضی مباحه داشته باشد، تصرف چاه یا صاحب مجری و چاه مجری

فقط من حیث مالکیت قنات و مجری و برای عملیات مربوط به قنات و مجری خواهد بود و صاحب ملک می‌تواند در اطراف چاه مجری یا اراضی واقع بین دو چاه تا حریم چاه و مجری هر تصرفی بخواهند، نمایند مشروط بر اینکه تصرفات او موجب ضرر صاحب قنات یا مجری نشود. در اراضی مباحه، واقع در اطراف چاه مجری و یا بین دو چاه اشخاصی دیگر هم می‌توانند با رعایت حریم که به موجب ضرر صاحب قنات یا صاحب مجری نباشد.